

Győry Hedvig (1959) egyiptológus, a Szépművészeti Múzeum munkatársa. Kutatási területe az ókori egyiptomi orvoslás.

„Az orvosságok kezdete”

Az Ebers-papirusz –

Egy ókori egyiptomi orvosi papirusz

Győry Hedvig

Az ókori világban különleges helyet foglalt el Egyiptom. Két évezreden keresztül a Földközi tenger országainak vezető hatalmai közé tartozott, majd, amikor politikai ereje lehanyatlott, tudományos és kulturális értékeivel hódította meg a világot. Ezek között is különösen nagy becsben tartották az Egyiptomban művelt orvostudományt. Miután Nagy Sándor megalapította Alexandriát, az ottani népes hellén lakosságot is fokozatosan átítatta az egyiptomi kultúra, és egy sajátos kulturális keveredés kísérte gazdasági, politikai és vallási életét. Görög szellemben értékelve az egyiptomi kultúrát, új vonásokat, jelenségeket emeltek ki és fejlesztettek tovább, illetve ezeket és az általánosan elterjedt nézeteket, ismereteket közvetítették az Egyiptomon kívüli hellén világ felé.

Ebben a kettős kulturális miliőben virágzott fel az alexandriai orvosiskola, ahová például a Kr. u. 2. században a római orvostudomány későbbi mestere, Galénosz is elment tanulni. Itt a hellénisztikus alexandriai orvosiskola hagyományait őrizték meg és fejlesztették tovább évszázadokon keresztül. Ennek legelső mesterei közé tartozott az I. és II. Ptolemaioszok idején élt, boncolásairól híres és hírhedt Hérophilosz. (Agykutatásainak emlékét őrzi a *torcula Herophili*, egy ma is használatos anatómiai megnevezés.) Az egyiptomi orvosok tudását azonban korábban is nagyra becsülték. A perzsa Kam-büszésről és Dareioszról tudjuk például, hogy egyiptomi orvosokkal vette körül magát (Hérodotosz III. 129), és egyiptomi forrásokból az is kiderült, hogy I. Dareiosz egy egyiptomi orvost, Udza-hor-resznetet, aki 'az orvosok nagyja' címet viselte, azzal a feladattal bízta meg, hogy állítsa helyre a száizi orvosiskolát. Még korábban, a ramesszida korban, a hettita királyt is kezelték egyiptomi orvosok.

A fennmaradt kevés írás alapján úgy tűnik, hogy az egyiptomiak tudományos felfogása a gyógyászat terén az évszázadok viharai ellenére is keveset változott. Ragaszkodtak az ősi, bevált fogásokhoz, módszerekhez és alapanyagokhoz, bár a rendszerükbe illő, hatásosnak tartott újdonságokat szívesen átvették, és szinte észrevétlenül építették be korábbi kezeléseik menetébe. Az óvatosságot, tartózkodást az ősi hagyományok általános tisztelete indokolta, de annak is köszönhető, hogy a gyógyítás mestersége szorosan kötődött a vallási elképzelésekhez, amelyek viszont lényegüket tekintve nem sokat változtak az ókori Egyiptom egész története folyamán. Az ilyen körülmények között kialakult orvosetika módszertani téren természetszerűleg nem tett lehetővé nagyarányú változásokat. Ennek a szemléletnek lehet a következménye a legkésőbb Diodoros Siculus (I. 82) idejére kialakult rendszer, amely szerint, ha egy beteg állapota a hagyományos módtól eltérően kezelve romlik, akkor orvosát halállal is lehetett sújtani. Bár a törvény előzményéről nem tudunk, az elő-ázsiai törvényhozásban találhatók az orvosi mesterséget űző szakemberekre vonatkozó büntetések, így a gyógyítást általánosan mesterségnek tekintő szemlélettel legkésőbb a perzsa hódoltság idején az egyiptomiak személyüket érintően is szembesültek. Az eredménytelen kezelés

büntetését tanúsítja például a görög Dareiosz-legenda egyik részlete, miszerint a félrekezelte lábfcám miatt kegyvesztetté vált egyiptomi orvosokat karóba húzás fenyegette (Hérodotosz III. 132).

A fáraókorai orvosi kezelésekről legtöbbet az egyiptomi orvosi papiruszok árulnak el. Zömüket az Újbirodalom idején jegyezték le, de ismerünk gyógykezelésre szolgáló előírásokat a megelőző korszakból éppúgy, mint a következőkből. A szöveges emlékek száma viszonylag kevés, tekintve azonban, hogy némelyik hossza igen tekintélyes, összességükben hihetetlenül sok – habár valamelyest egyoldalú – adatot szolgáltatnak. Az orvosi papiruszok között is kitűnik az Ebers-papirusz. A hátoldalán olvasható hieratikus feljegyzés I. Amenhotep fáraó 9. évéből származik, a szöveget tehát az Újbirodalom korai korszakában jegyezték le. Egyes szerzők szerint a sebészeti jellegű Smith-papirusszal közös asszasszifi sírból származik. Annyi bizonyos, hogy mindkettőt egyszerre vásárolta meg 1862 körül egy luxori régiségkereskedőtől az amerikai Edwin Smith, majd a hosszabb papiruszt 1872-ben Georg Ebersnek adta el, akire a mai elnevezés utal. A mintegy 20 méter hosszú, 110 oldalas papiruszt Ebers először 1873-ban tette közzé, majd két évvel később elkészítette *facsimile* kiadását is. A tekeres azóta is az egyiptomi orvostörténeti kutatások egyik legfontosabb forrásának számít.

Az Ebers-papirusz több mint 33 önálló „könyv”, vagyis papirusztekeres egymás utáni lemásolásával jött létre. Az eredeti műveket ma már nem ismerjük, így nem tudjuk, a másolók mennyire törekedtek a teljességre, és voltak pontosak, bár a kevés fennmaradt párhuzamos orvosi szöveg alapján feltételezhető, hogy az egyes receptekbe nem sok hiba csúszott bele. Rövidítésről és bővítésről azonban ilyen körülmények között nem alkothatunk fogalmat. Az mindenesetre egyértelmű, hogy a forrásként használt művek zöme tematikus szakkönyv volt, amely az egyiptomi orvostudomány egy-egy szakterületét fedte le. Ezek testrészek szerint tagolódtak. Ez a fajta felosztás ősi múltra tekintett vissza, mint azt az óbirodalmi orvosi címek is mutatják: például ‘has orvos’, ‘a végbél orvos’, ‘a két szem orvos’ – és még igen hosszú ideig meg is maradt, mint Hérodotosz leírásából is tudjuk (II. 84).

Az egyes könyvekben található összes esetet ma nem feltétlenül tartjuk összetartozónak, és némely könyv már a maga korában is érezhetően több különálló mű kompilációja volt, amely esetenként különböző témaköröket ölelt fel. Többségük azonban mai szemmel is egységet alkot. A korabeli orvos számára, a néhol fellépő belső ellentmondások ellenére is egybefüggő tudásanyagot közvetített, melyben a tájékozódást az oszlopok számozása és fejezetcímek is segítették – bár egyes esetekben ezek megnevezése elmaradt.

Az Ebers-papiruszban található könyvek, a többi ismert orvosi papiruszhoz hasonlóan, zömükben recepteket foglalnak magukban. Egyes receptek megismétlődése két különböző könyvben arra mutat, hogy a másoló nem végzett rendszerező munkát, automatikusan, sietősen másolta a ki-

választott anyagot. Itt is, és a többi receptgyűjteményben is rendkívül szűkszavúan, vázlatosan fogalmazták meg a recepteket: „Amit azért tesznek, hogy a tövist kihúzzák, ha a húsban van: *bebiu* darázs fészke, méz, rátenni.” (Eb 726) A tömörség egyik megnyilvánulása az is, hogy a betegség vagy tünetek megnevezése helyett gyakran csak a „másik” szóval vezették be a recepteket, és sokszor később sem tisztázták a kezelés célját, vagyis, hogy melyik, az előző receptben megemlített betegség kezelésére szolgáló anyagokat sorolják fel. Az előállítás módját és felhasználási útmutatót is csak jelzésszerűen említik. Érdeemes elolvasni példaként néhány „másik”-kal kezdődő receptet:

Másik: bogáncs (?) 1/8 ro, bor 5 ro, amau termése 5 ro, felmelegíteni, 4 napig inni. (Eb 78) – a 72. receptből tudni, hogy a pened-bélféreg ellen használták, mint a következő kettőt is.

Másik: vörös sör 1, kömény 1, dzsaisz növény 1, Thot-tolla növény 1, amau termése 1, tiam növény 1, perzea termés 1, édes sör, megfőzni, egy napig inni. (Eb 79)

Másik: szentjánoskenyér termése 1, tej 1, méz 1, senita növény magja 1, bor, megfőzni, áttörni, négy napig inni. Ez a gyomor kiürítése. (Eb 80)

Másik: szentjánoskenyér termése 1, édesvízi kagyló belseje 1, zsiradék 1, összekeverni, masszává gyúrni, kiszáritani, szétzúzni miután kiszáradt, mindkét szem külső részére tenni. (Eb 343) – az előző recept szerint „a látás megnyitása” a célja.

Vörös okker, galenit, finomra törni, szikomórtejjel összekeverni, azzal sok napig kenni. (Eb 505) – az 504. alapján a már kiféhéredett égési sebek megszüntetésére irányult az öt követő receptekkel együtt.

Másik: szentjánoskenyérfa lisztje 1, mézzel összekeverni, bekötni. (Eb 506)

Másik: finom vászonkötést összeaprítani zsiradékban, bekenni. (Eb 507)

Másik: tömjén 1, méz 1, bekenni. (Eb 508)

Másik egy seb varasodásához: lóbab, összetörni, vásznon átszűrni, zsiradékkal és mézzel összekeverni, (bekötni úgy, hogy) közben legyen a külső oldalain debit növény szála, minden nap, amíg jobban nincs. (Eb 516) – nyílt seb kezelésére szolgált az 515. recept szerint.

Másik: friss khemu növény, megfőzni 1 meszta-folyadékban khuruval (? termés / ásvány) és anyatejben, a kheszed duzzanat nyílására tenni, amíg az magától le nem esik. (Eb 569) – a kezelés célját az 567-hez (sefutduzzanat) képest némileg módosítja a végén hozzáfűzött kiegészítéssel.

Másik a sántaság legyőzésére: kenet növény 1, borsó 1, fenyliszt 1, erjedt datolyasziruppal összekeverni, a két lábat bekötni vele. (Eb 607) – a 605. recept a láb betegségeiről beszél, konkrét meghatározás nélkül.

Másik: kígyó levetett bőre, megfőzni, széttörni zsiradékban, felvagdalt, megfőtt és zsiradékba nyomott csigával(?),

nyílására tenni. (Eb 727) – tövis eltávolításához javasolják a fent idézett 726 alapján.

A rendeltetés megadásának ez a rövidítési formája, ha sehol sincs az adott recept célja pontosítva, persze magában hordozza annak a lehetőségét is, hogy ha az írnok másolás közben figyelmetlen volt, és átugrott egy paragrafust, ahol éppen egy új betegség vagy szimptóma kezelését vezették be, akkor az elkészített orvosság eredetileg egészen másra szolgált, mint amire a későbbi felhasználók igénybe vették. Feltételezhetően ilyen okokra nyúlik vissza az a néhány eset, amikor azonos recept különböző rendeltetéssel szerepel.

Természetesen vannak részletesebb receptek is, és néha más szakirodalmi műfajok részletei is beleszövődnek a szövegekbe. Korabeli gyógynövénykönyvek szövegeire utal például a *szenutet* növény (Eb 294) felhasználásáról szóló passzus, vagy a ricinus (Eb 251) gyógyászati leírása:

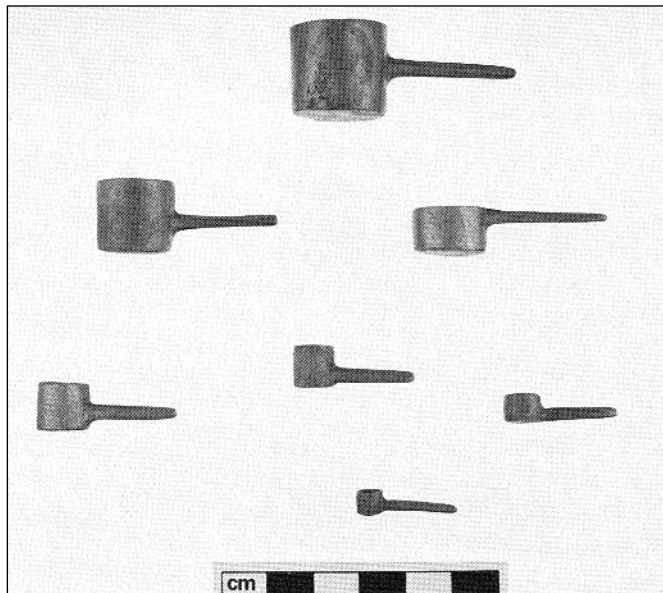
Annak ismerete, amit a ricinusból készítenek; amint a régi írásokban található, és amint hasznos az emberek számára.

- (a) *Miután szétverték gyökerét a vízben, annak a fejére tesszik, aki beteg. Rögtön egészséges lesz, mint az olyan, aki nem beteg.*
- (b) *Ha pedig hasmenéses széklettel szenvedő ember meg-
rag egy keveset terméséből sörrel, akkor megszűnik a betegség az ember hasában.*
- (c) *És bizony termésétől meg is nő az asszony haja. Összetörni, masszát készíteni, zsiradékkal az asszonyra tenni, és ő bedörzsöli vele a fejét.*
- (d) *És bizony elkészítik terméséből olaját azért is, hogy bekenjék vele azt, akinek uhau bőrbetegsége van, és ityetyet meg khuau (ti. ezektől szenved), és rossz az állapota. Állnak a riumu, mintha semmi sem történt volna velük. Hasonlóképpen kenőccsel kezeli őt (ti. az orvos a beteg nőt) 10 napig, bekenvén nagyon korán, amíg megszűnnek (ti. a bőrelváltozások).*

Valóban kiváló, milliószor (ti. kipróbált).

A ricinusról tudjuk, hogy magját, levelét és gyökerét is lehet gyógyászati célra alkalmazni, de az adagolással nagyon óvatosnak kell lenni, mert a mag rendkívül mérgező. A növény főbb hatóanyagai, a ricinolaj-, izoricinolaj-, sztearin- és linolsav gliceridjei, alapvetően hashajtók, a belek kitakarítói, de emellett bőrn nyugtató és -puhító hatással is rendelkeznek. A ricinust elsősorban olaj formájában hasznosítják. Ezekkel a mai megállapításokkal teljesen összhangban áll az óegyiptomi felhasználás leírása is, még ha több, ott említett betegség esetében a pontos azonosítás megoldatlan is.

Sokszor gondot jelent az utókornak a receptekben felhasználandó anyagok mennyiségének a meghatározása: nem ritka ugyanis, hogy ennek jelzése teljesen hiányzik. A leggyakrabban használt mértékegység egyébként a *ro* (kb.

Orvosi mérőedények F. Petrie ásátásából, 18. dinasztia (Petrie Museum, University College London)

14 ml) volt, és néha a *henu* (kb. 450 ml) is előfordul. Minden valószínűsége megvan annak, hogy ahol nem írnak ki mértékegységet, csak egész és tört számokat adnak meg, oda is a *ro* értendő. Petrie egyik 18. dinasztia kori ásátásán kb. 6 ml és 0,1 ml köztes űrtartalmú mérőedénykékre akadt, melyek nagyságai többé-kevésbé feleződtek. Feltehetően a gyógyászati termékekhez is ilyen egységekkel tudták adagolni a szükséges anyagmennyiségeket.

Szintén sok fejtörést okoznak az orvosságokhoz felhasznált alapanyagok. Az nyilvánvaló, hogy ásványi, növényi, állati, sőt emberi termékeket egyaránt számításba vettek, de a megnevezett *materia medica* nem mindig lefordítható. Néha olyan ritka szó, hogy kizárólag az orvosi szövegekben fordul elő. Sajnos gyakrabban használt szavaknál is fellelhetők ilyen bizonytalanságok, mert az sem ritka, hogy egy-egy szóról sem orvosi, sem más szövegbeli előfordulásai alapján sem derül ki, hogy valójában mit is takar. A receptek fordításában megadott idegen szavak ezek hangalakját tükrözik. Máskor a kutatók több helyesnek tűnő megoldást mérlegelve eltérő eredményre jutnak. A bizonytalanságot a zárójelben megadott egyiptomi szóval, vagy kérdőjellel szokták jelezni. A betegségek és tünetek esetében hasonló helyzet alakult ki.

Az egyiptomi orvosi szakkönyvek témáinak a csoportosítása gyakorlatilag testrészek szerint vagy a domináns tünetek illetve azok jelentkezése alapján meghatározott betegségek szerint történt. Lényegében csak két csoport alkot kivételt: anatómiai elvek szerint írták le és kezelték az eseteket az úgynevezett anatómiai traktátusokban (fenti 33. sz. könyv), és a készítő személyének isteni volta, vagyis teológiai szempont alapján gyűjtötték össze őket Ré orvosságainak az összeírásakor (5. sz.).

Az úgynevezett anatómiai traktátusok (Eb 854–856) az egyiptomi orvoslás ok-okozati rendszerébe engednek bepillantani. Az ezek alapján megismert, több iskolára oszló

korabeli anatómiai rendszerek azonban lényegesen eltérnek a mai nyugati orvostudomány által követett modelltől. Valamennyi alaptételének tekinti, hogy a szervezetet „csatornák, csövek” – *metu* hálózzák be, melyek központja a *khati*-szív. (Volt tudniillik egy másik, *ib* szóval megnevezett szív-fogalom is.) *Metu*nak tekintettek minden, a szervezetben található cső- vagy vezetékszerű képződményt, így ez a szó egyaránt jelenthetett eret, inat, izmot, szalagot és ideget. A *metu*-rendszer számukra elsődlegesnek tartott fontosságát jól tükrözi az első traktátus címe és kifejtése is:

A szunu-orvos titkainak a kezdete: a khati-szív járásának az ismerete, a khati-szív ismerete. Metuk vannak benne minden tagja számára. Ami ezeket illeti: „amikor bármely szunu, Szahmet bármely uab papja vagy bármely varázsló két kezének ujjait a fejre, a halántékra, a kezekre, az ib-szív helyére, a két karra vagy a két lábra teszi” – mindezzel a khati-szívet vizsgálja. Mert annak vannak metui minden tagja számára. Az ő beszéde [ti. a khati-szívé] az, ami valamennyi tagban megtalálható (Eb 854 a, 99,1-5).

A bevezető alapján ebben az első anatómiai traktátusban a pulzus méréséről van szó a szív vizsgálata érdekében, mégpedig mindhárom, különböző szemléletű, gyógyítással foglalkozó szakma képviselői: a (világi) orvosok, Szahmet istennőnek a templomokban a liturgikus feladatok ellátása mellett gyógyítással is foglalkozó alsópapsága, és az istenvilágot mágikus úton befolyásolni igyekvő, amuletteket alkalmazó és különböző, személyre szabott védő rítusokat végző varázsló. A mérés alapján a *metu* jelen esetben mai fogalmaink szerint a vérereknek felelnek meg. Ennek ellenére mégis félrevezető lenne a traktátusban folyamatosan így fordítani, mert már a következő egységek értelmetlenné válnának:

Négy metu van a két orrlyukában. Kettő az, amely a váladékot adja, kettő az, amely a vért adja. (854b, 99,5-6) – Ezeket két érnek és két kiürítő csatornának lehet értelmezni.

Négy metu van két halántéka belsejében. Amelyek hátul vannak, azok adják a két szem vérét. A két szem minden betegsége bennük keletkezik, mivel [ti. metu] nyitottak a két szem számára. Ami azt illeti: „a víz, amely belőlük jön”, a szem két, pupillás írisze adja azt. Más mondás: az alvás teszi ezt a két szemben. (854c, 99,6-10)

Az itt említett 4 *metu* közül kettő lehetett csak „hátsó”, mivel a *metu*-kat mindig párosával képzeltek el. Ezek voltak tehát a betegséget is okozó csatornák. Valószínűbbnek

tűnik, hogy szerintük szintén ezek szállították a könnyet (bár bizonyosak nem lehetünk), mivel a másik párról nem szól a szöveg, és a víz és vér például a máj esetében is ugyanazon a rendszeren haladt végig. Ha helyes ez a következtetés, akkor a nem „hátsó” levő *metuk* vélhetőleg a szemidegekkel azonosak. A „más mondás” megjelölés pedig arra vonatkozik, hogy a szöveg lejegyzői legalább két különböző forrásmunkát használtak fel, és a szemben keletkezett folyadék értelmezésében két eltérő véleménnyel találkoztak.

A Metternich-sztélé, 30. dinasztia (Metropolitan Museum of Art)

Négy metu van, amelyek a fejen szétoszlanak. A halántékon kapcsolódnak össze. Ezek okozzák azután a kopaszodási lyukat és a zsírosodást. Ezt okozzák kifelé. (854d, 99,10-12)

A *metu* értelmezése itt egyelőre rejtélyes. Mivel az arc részeit a többi egységben sorra veszik, itt a fej fülek közötti hátsó részét, vagyis a normál körülmények között hajjal borított koponyát behálózó *metu*k-ról beszélhet csak a szöveg. Ennek megfelelően a kopaszodási lyuk nyilvánvalóan az erőteljes hajhullásra vonatkozik, és a zsírosodás szintén a fejbőrrel és hajjal állhat kapcsolatban.

Az egyes könyvek terjedelme nagyon eltérő, a megadott esetek szerteágazók: gyakorlatilag mindenféle betegséget magukban foglalnak a kígyómarás és mérgezés kivételével. Ezekkel egy egészen különleges orvosi szöveg, a 30. dinasztia ko-

ról származó brooklyni papirusz foglalkozik, illetve számos gyógyító mágikus szöveg – sokukat az úgynevezett Hórusz-táblákon és gyógyító szobrokon örökítették meg. Megelőzésre és kezelésre egyaránt szolgáltak. A módszerek folyamatosságát jelzi, hogy már a Píramisszövegekben megtalálhatók a vázukat alkotó ráolvasások.

Az Ebers-papirusz könyveinek egy része speciális témaköröket ír le, amelyek nyilván valamelyik szakorvosi terület részét képezték (például szemészet, fülészet, belgyógyászat, bőrgyógyászat, sebészet, stb.), máshol gyógyászati szempontból csak távoli hasonlóság mutatkozik a közös cím alatt felsorakozó egyes receptek között (például valamennyit isten készíttette), vagy az sem, mivel gyűjteményes munka lévén innen-onnan sebtében összeszedett receptek követik egymást. A betegségeket rendszerint a tünet jelentkezésének helye szerint csoportosították.

Így kerülhetett például a májmegnagyobbodás a gyomorbetegségek közé, annak ellenére, hogy a tünetek okozójának az egyiptomi orvosok is a májat tartották, és számon tartották, sőt önálló könyvben rögzítették is a máj kezelését. Az Ebers-papirusz írónoka egy egész tekercset látott még a máj bajairól – igaz, mindössze öt esetet másolt le.

Ma már kideríthetetlen, hogy eredetileg milyen hosszú volt ez a könyv, illetve miért ennyit másoltak le belőle. Csak az világos, hogy a májat nemcsak elkülönített anatómiai egységként tartották számon, hanem felismerték néhány elváltozását, és belső terápiával megpróbálták kihajtani belőle a mérgeanyagokat. Az öt fennmaradt leírás legalábbis erről tanúskodik, mint például:

A máj kezelésére szolgáló orvosságok kezdete.
füge 1/8, perzea termése 1/8, szőlőszem 1/16, felhasított szikomórfüge 1/8, földitök termése 1/16, gumi 1/32, tömjén 1/64, zsázsa 1/64, víz 15 ro, éjjel a harmatnak kitenni, áttörni, négy napig inni. (Eb 477, 67,7-9)

A gyomorbetegségekről szóló könyv passzusai szerkezetükben erősen elütnek a fenti receptekétől. A didaktikus szesau ('jártasság') műfajába tartoznak, melynek szerkezete az egyiptomi orvosok vizsgálati és kezelési módszerét közvetíti számunkra: szóbeli anamnézis és manuális vizsgálat után jön a diagnosztizálás és a gyógykezelés lehetőségeinek mérlegelése, ezt követi az előírt kezelés leírása és annak várható eredménye, esetleg több lépcsőben. Az Ebers-papiruszon a daganatokat és duzzanatokat jegyezték még le ezzel a módszerrel. Mint orvosirodalmi műfaj, a szesau jellemzi még a Smith-papirusz előoldalát, de ritkábban más papiruszokon is előfordul.

Gyomorbetegségben való jártasság:

- (a) *Ha megvizsgálsz egy embert gyomra elzáródásával, és nehezebbre esik a kenyér elfogyasztása, hasa szűk, ib-szíve gyenge a járásra, mint az olyan emberé, aki a végbél tau lázával beteg, akkor fekve nézd meg őt. Forrónak fogod találni a hasát, és elzáródás lesz a gyomrában. Akkor mondd erre: ez a máj esete.*
- (b) *Akkor készíts gyógyfüvekből titkos szert, amit a szunuvorvosok készítenek: pahszerit növény, datolyamag, összekeverni, víz fölött áttörni, és négy napig itatni az emberrel, hogy kiürítsd a hasát.*
- (c) *Ha azután ez megtörtént, és ha a két csatornát úgy találod a hasában, hogy a jobb oldalon forró, a bal oldalon hideg, akkor mondd erre: a betegség evését leverte.*
- (d) *Akkor ismételd meg, és miután megvizsgáltad, hidegnek fogod találni a hasát a végéig. Akkor mondd: Mája nyitott, és vizes lett. Elfogadta az ember a szert. (Eb 188)*

Vagyis ha azt észlelték, hogy a gyomor mérete összehúzult, a páciens lázas volt, étvágytalan, hasfájásról panaszkodott, akkor a szunu volt a megfelelő szakorvos. Ő az előírások szerint lefektette, hogy kezével kitapinthassa a belső szervek helyzetét, majd a diagnózis megerősítése után hashajtót írt elő. Várakozása szerint ettől a beteg megkönnyebbült, állapota javult – már csak a máj oldalán volt gyulladt –, de még nem jött rendbe. A következő hashajtó hatására azonban helyreállt a rend: ismét víz töltötte meg a

máj metuit, amint az elképzelésük szerint egészséges állapotában természetes volt.

Az orvosi gyakorlat racionális oldala mellett rendkívül fontosnak tartották annak vallási és mágikus vetületét is. Már az is jelzi az irracionális szféra fontosságát, hogy az Ebers-papirusz első három paragrafusa ráolvasás: először a kötés, pakolás, kenőcs vagy bármilyen más orvosság felhelyezésekor, majd a kötés levételekor hangzottak el mondások, végül akkor, amikor a beteg megitta az orvosságot. Más orvosi papiruszokon is olvashatók hasonló ráolvasások, sőt a Hearst-papirusz, amelyet III. Thutmosis idejére kelteznek, a felhasznált anyagokra (H214-216) és a mértékekre (H212-213) is közöl varázsigéket. Ennek alapján feltehető, hogy az orvos a gyógyszer összeállításakor valamennyi, a munka során felhasználásra került tárgyra, anyagra ráolvasott, és a gyógyszer készítése, a beteg vizsgálata és kezelése közben sem feledkezett meg ezekről a tevékenységekről. Így, bár számszerűleg kevés mágikus szöveg található az Ebers-papiruszon, mégis nyilvánvaló, hogy annak felhasználásakor is jelentős mágikus tevékenység kapcsolódott a kezelésekhöz.

A mondások kezdete az orvosság felhelyezésére az ember bármely testrészére.

Héliopolisból jöttem, a nagy ház nagyjaival, a védelem uraival, az örökkévalóság uraival. Szaiszból is jöttem, az istenek anyjával. Nekem adták védelmüket. Ezek az én mondásaim, amiket a Mindenható készített, hogy egy isten, egy istennő, a halott férfi és halott nő – kedv szerint folytatva – akik az én ezen fejemben, az én ezen nyak(csigolyái)mban, az én ezen vállaimban, az én ezen húsomban, az én ezen testrészemben vannak, azok hatását megszüntesse, és megbüntesse a rágalmazót, az előljáróját azoknak, akik az én ezen húsomba hagyják belépni a zavart, a szorongást ezen testrészembe, mint olyan valamit, ami az én ezen húsomba belép, az én ezen fejembe, az én ezen vállamba, a testembe, az én ezen testrészembe.

Réhez tartozom. Ő mondta: én vagyok az, aki védeni fogom őt [a beteget] ellenségeitől. Útmutatója Thot: ő teszi, hogy az írás megszólaljon. Ő készíti a szöveggyűjteményeket. Ő nyújtja a hasznos tudást a szakértőknek, az orvosoknak, azoknak akik a kíséretében vannak, hogy feloldják őket [ti. a betegeket a betegség alól], akitől azt akarja egy isten, hogy az [orvos] őt [ti. beteget] életben tartsa.

Akkor kell mondani, amikor orvosságot tesznek rá az ember bármely testrészére, amely beteg.

Valóban kiváló, milliószor.

(Eb 1, 1,1–11 = H 78 6,5–11, Kákósy László fordítása)

A részletből is kiderül, hogy az orvosi kezelések sikerét az istenek – eszerint az orvosiskola szerint legfőképpen a héliopoliszi Ré, másodsorban a szaiszi istennő, Neit – határozták meg, vagyis a fizikai beavatkozás eredménye önmagában bizonytalan volt. Ezért feltétlenül szükség volt a

transzcendens erők bevonására, ami annál is inkább természetes volt, mivel magukat az elváltozásokat, betegségeket is másvilági lények behatolásaiként vagy negatív hatásaiként értékelték, és ezek ellen csak azokhoz hasonlatos, de hatalmasabb lények nyújthattak védelmet. A mindenható Ré volt az, aki az orvost kiválasztotta, és szakismeretekkel ellátta, mivel hozzá tartozott, mintegy az ő papjának számított. Ez utóbbi tevékenységet nem személyesen végezte, hanem a bölcsesség és az írások istenének, Thotnak a közreműködésével. Mind az orvosnak, mind a páciensnek, akinek a jelenlétében a ráolvasás elhangzott, szem előtt kellett azonban azt is tartania, hogy minden tudás, igyekezet hiábavaló volt, ha valakinek a sorsát az istenek más-képp rendelték el.

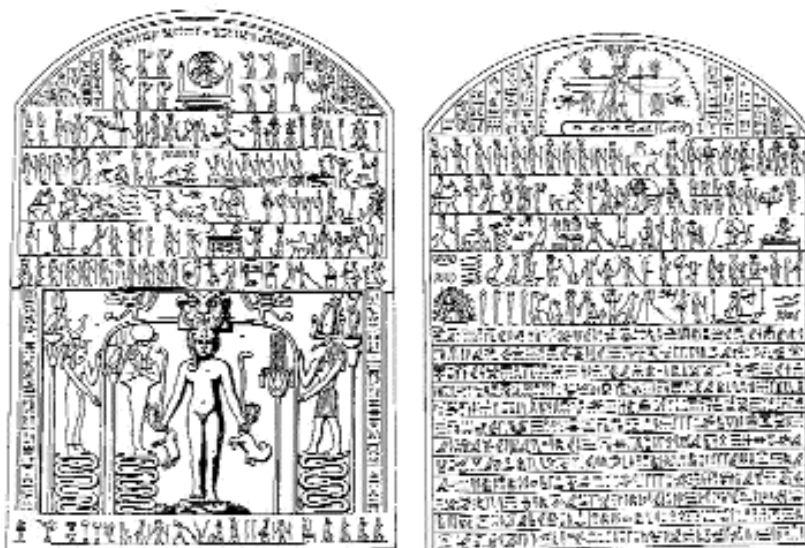
A „védeni fogom őt ellenségeitől” kifejezés értelmezésében kettősséget lehet megfigyelni: többnyire ki szokták egészíteni azzal a megjegyzéssel, hogy ez a páciensre vonatkozik, Ré őt veszi védelmébe. Thierry Bardinet azonban felhívta a figyelmet arra a lehetőségre, hogy ez közvetlenül a kezelő személyre, vagyis az orvosra is vonatkozhat, hiszen az a beteggel való tényleges érintkezés során maga is megfertőződhet, neki is szüksége volt tehát istene védelmére.

Gyógykezelések esetén természetesen nemcsak ráolvasások, hanem mágikus rítusok és eszközök is előkerülhettek. A hagyományosan orvosi papiruszként számon tartott szövegekben azonban ezek mennyisége csekély, tekintve, hogy előállításuk és felhasználásuk a képzés egy másik részterületét alkotta, amely önálló mágia-irodalmi műfajokkal is rendelkezett. Ezeknek a gyógyító-mágikus szövegeknek egy része jelentős racionális elemet is hordoz, mint például a londoni orvosi papirusz, többsége azonban nem, vagy alig ír le mai értelemben vett orvosi tevékenységet.

Bár összefüggő mágikus szöveg kevés került az Ebers-papiruszba, mágikus elem bőségesen található: számos recept hasznosított olyan gyógyanyagokat, melyekhez széleskörű mágikus képzetek társultak. Az egyik szembetegség esetében például a következőket olvashatjuk:

Másik az adet betegség megszüntetésére a szemben: pelikán ürüléke 1, alsó-egyiptomi só 1, tömjén 1, masszává gyúrni és a szem belsejébe tenni. (Eb 365)

Az adet betegséget Leca a kúszóhártyával azonosította, de az is elképzelhető, hogy a szaruhártyán megjelenő fehér foltokat jelöli. A betegség neve alapján az egyiptomi emberek a krokodilra vagy annak dühöngő viselkedésére asszociáltak, és ez a képzet a kezelésben is szerepet játszott:

Rajz a Metternich-sztélé felső részéről

a félelmetes vad elől csak komoly áldozatok árán lehetett megmenekülni – a véres hús elvonta figyelmét kiszemelt, ám még ép áldozatáról. A pelikán, mint jóslásra képes állat, istennő, a halottak anyja képes volt akár önfeláldozás árán is megvédeni gyermekeit. Erre lehetett itt is számítani, ha ürüléke, annak undorító volta miatt, nem volt önmagában is elegendő az ártó szándékú lény, „az úszó” (ti. krokodil) elűzésére, akit gyakran azonosítottak Széthtel, vagy fiával, Megával. Ez a motívum számos krokodilharapás ellen szóló ráolvasásban megtalálható. A só a mítosz szerint „Széth habja” volt, ezért néha tiltott ételnek is tekintették. A hab képzet talán egy Rozetta környékén régebben jól megfigyelhető jelenséghez kapcsolódott: a júliusi nagy hőségben a talajt foltokban kicsapódott só-szőnyeg borította, amely egy idő múlva eltűnt. Ez a kép igen jól illett a látás közben, vagy a szemén észlelhető fehér foltokhoz. A harmadik alapanyag, a tömjén, nevében is „isten” volt. A templomi liturgiák elmaradhatatlan anyagaként az istenek megbékítésében elengedhetetlenül fontos szerepet játszott. Ez pedig az orvosi tevékenység alapvető cselekménye volt, csak a megbékült istenek akarhatták a betegek gyógyulását.

A felsorolt anyagok így valamennyien specifikusan az adott betegséghez kapcsolódó mágikus képzetek mágikus ellenanyagainak tekinthetők. Mágikus képzetek persze nemcsak állatokhoz, illetve azok testrészeihez, termékeihez kapcsolódtak, hanem ásványok és növények is rendelkeztek isteni patrónussal, kapcsolattal vagy mágikus erővel. Különösen világosan kidomborodik ez például olyan kifejezésekből, mint ‘Háthor, a malachit úrnője’, *szaur* – a ‘nagy varázslatú’ névre hallgató ásvány, vagy a *szeneb* – ‘egészség’ formájában megnevezett növény. Ilyen és hasonló anyagok számos receptben fellelhetők az Ebers-papiruszban és másutt.

IRODALOM

- ALTALÁNOS, AZ EGYIPTOMI ORVOSLÁSRÓL SZÓLÓ FONTOSABB KÖNYVEK
 Adams, Barbara, *Egyptian Mummies*, Aylesbury 1984, 1988.
 Aufrere, Sydney, *Études de lexicologie et d'histoire naturelle*, Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale 83–89, Kairo, 1983–1989.
 Bardinnet, Thierry, *Les papyrus médicaux de l'Égypte pharaonique*, Paris, 1995.
 Borghouts, J. F., *Ancient Egyptian Magical Texts*, NISABA 9, Leiden, 1978.
 Cockburn, Aidan und Eve (Hrsg.), *Mummies, Disease, and Ancient Cultures*, Cambridge, 1980.
 Edel, Elmar, *Ägyptische Ärzte und ägyptische Medizin am hethitischen Königshof*, Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge 205, Opladen, 1976.
 Germer, Renate, *Untersuchung über Arzneimittelpflanzen im Alten Ägypten*, Dissertation, Hamburg, 1979.
 Ghalioungui, Paul, *Magic and Medical Science in Ancient Egypt*, London, 1963.
 Ghalioungui, Paul, *The Physicians of Pharaonic Egypt*, Deutsches Archäologisches Institut Kairo, Sonderschrift 10, Mainz, 1983.
 Ghalioungui, Paul–el Dawakhly, Zeinab, *Health and Healing in Ancient Egypt*, Kairo, 1965.
 Grapow, Hermann, *Grundriß der Medizin der Alten Ägypter*, I–IX., Berlin, 1954–1973:
 – Band I: Grapow, Hermann, *Anatomie und Physiologie*, 1954.
 – Band II: Grapow, Hermann, *Von den medizinischen Texten*, 1955.
 – Band III: Grapow, Hermann, *Kranker, Krankheiten und Arzt*, 1956.
 – Band IV, 1 und 2: Deines, Hildegard von–Grapow, Hermann–Westendorf, Wolfhart, *Übersetzung der medizinischen Texte*, 1958. – *Erläuterungen*, 1958.
 – Band V: Grapow, Hermann, *Die medizinischen Texte in hieroglyphischer Umschreibung*, 1958.
 – Band VI: Deines, Hildegard von–Grapow, Hermann, *Wörterbuch der ägyptischen Drogennamen*, 1959
 – Band VII,1-2: Deines, Hildegard von–Westendorf, Wolfhart, *Wörterbuch der medizinischen Texte*, 1961 und 1962
 – Band VIII: Westendorf, Wolfhart, *Grammatik der medizinischen Texte*, 1962
 – Band IX: Deines, Hildegard von–Grapow, Hermann–Westendorf, Wolfhart, *Ergänzungen (Drogenquanten, Sachgruppen, Nachträge, Bibliographie, Generalregister)*, 1973
 Leca, Ange-Pierre, *La médecine égyptienne au temps des pharaons*, Paris, 1971.
 Nunn, John F., *Ancient Egyptian Medicine*, London, 1996.
 Smith, G.Elliott–Dawson, Warren R., *Egyptian Mummies*, London, 1924.
 Stephan, Joachim, *Ordnungssysteme in der Altägyptischen Medizin und ihre Überlieferung in den europäischen Kulturkreis*, Hamburg, 2001.
 Steuer, Robert O.–Saunders, J.B.de C.M., *Ancient Egyptian and Cnidian Medicine. The Relationship of their Aetiological Concepts of Disease*, Berkeley–Los Angeles, 1959.
 Westendorf, Wolfhart, *Handbuch der altägyptischen Medizin, 1–2.*, Handbuch der Orientalistik, Abt. 1., Band 36, Leiden–Boston–Köln, 1999.
- AZ EBERS-PAPIRUSZRÓL SZÓLÓ FONTOSABB MŰVEK
 Bardinnet, Thierry, *Les papyrus médicaux de l'Égypte pharaonique*, Paris, 1995.
 Ebbell, Bendix, *The Papyrus Ebers. The Greatest Egyptian Medical Document*, Kopenhagen, 1937.
 Ghalioungui, Paul, *The Ebers Papyrus. A New English Translation, Commentaries and Glossaries*, Kairo, 1987.
 Wreszinski, Walter, *Der Papyrus Ebers. Umschrift, Übersetzung und Kommentar*, I.Teil: Umschrift, Leipzig, 1913.
- MAGYAR NYELVŰ MUNKÁK AZ EGYIPTOMI ORVOSLÁSRÓL
 Rövid összefoglaló: Kákósy László, *Réfiat*, Budapest, 1979, 259–262.
 Regöly-Mérei Gyula, „Ó-egyiptomi gyógyászati kifejezések”: *Orvostörténeti Közlemények* 78–79 (1976) 219–236.
 Regöly-Mérei Gyula, „Az ó-egyiptomi orvoslás mint az archaikus gyógyászat fejlődésének egyik típusa” : *Antik Tanulmányok* VII/4 (1960) 1–14.
 Regöly-Mérei Gyula, „Újabb adatok az ó-egyiptomi orvosi szemléletről palaeográfiai vizsgálatok alapján”: *Orvosi Hetilap* 31 (1957) 857–859.
 Győry Hedvig, „Gondoskodnak egészségükről’ - Egészségügyi kérdések az ókori egyiptomiak életkörülményeinek és szokásainak tükrében” : *Orvosi Hetilap* 141/16 (2000) 851–859.
 Győry Hedvig–Blázovics Anna, „‘Amit Su készített magának’ – Ósi egyiptomi receptek,” : *Fitoterápia* IV/4 (1999) 98–103.
 Győry Hedvig, „Gyógyítók az ókori Egyiptomban” : *Lege Artis Medicinae* 1/11 (2001) 84–89.
 Győry Hedvig, „Medicina theoretica Aegyptiorum”: *Orvostörténeti Közlemények* 178–181, (2002) 45–73.
 Sipos Péter–Győry Hedvig–Hagymási Krisztina–Blázovics Anna, „Különleges gyógymódok az ókori egyiptomi sebgyógyításban”: *Sebkezelés – Sebgyógyulás* V (2002/2) 31–32.